

Bob G.J. de Graaff

**De ontbrekende dimensie:
intelligence binnen
de studie van
internationale betrekkingen**

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

Oratie 2 maart 2012

Bob G.J. de Graaff

De ontbrekende dimensie:
intelligence binnen de
studie van internationale
betrekkingen

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

Oratie

Uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Intelligence and Security Studies aan de Universiteit Utrecht op vrijdag 2 maart 2012.

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Geachte Toehoorders,*

In vroeger eeuwen was er geen wezenlijk onderscheid tussen een diplomaat en een spion.¹ In de loop van de tijd creëerden processen van bureaucrativering en professionalisering een functioneel onderscheid tussen beide betrekkingen. Langzamerhand werd ‘spionage’ een vies woord voor diplomaten, zoals blijkt uit de woorden van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Henry Stimson uit 1929: ‘Gentlemen do not read each other’s mail’, waarmee hij de *signals intelligence*-capaciteit van de Amerikaanse *Black Chamber* de nek omdraaide.² De diplomatie in zijn moderne vorm werd door haar beoefenaren verabsoluteerd tot traditionele diplomatie, en spionage werd gezien als bedreiging daarvan.³ Ook op het hoogtepunt van de Koude Oorlog waren er daarom tal van diplomaten die er alles aan deden om spionnen van hun eigen land buiten hun werkterrein te houden.⁴ Zo ontstond, in weerwil van de feitelijke ontwikkeling, het idee dat intelligence de donkere onder- of achterkant van de ‘normale’ internationale betrekkingen was, niet langer een wezenlijk bestanddeel ervan.

Onder militairen was het al niet veel anders. Generaal Eisenhower behoorde tot de uitzonderingen toen hij opmerkte dat de Amerikaanse strijdkrachten intelligence als een stiefkind behandelden.⁵ En Britse officieren kregen tot ver in de Koude Oorlog tijdens hun opleiding te horen dat ze maar beter uit de buurt van intelligence-organisaties konden blijven, niet alleen vijandige diensten, maar ook de eigen.⁶ Afgezien van die professionele vijandigheid leek intelligence ook niet thuis te horen op het terrein van de internationale betrekkingen omdat zij zich niet of nauwelijks scheen te lenen voor internationale contacten. Terwijl er zich onder diplomaten zoiets ontwikkelde als een corps diplomatique met vormen van grensoverschrijdende mores en internationale samenwerking en militairen geregeld in bondgenootschappelijk verband verkeerden, leek internationale samenwerking op het terrein van intelligence lange tijd een *contradictio in terminis*.⁷ In memoires van diplomaten, militairen en andere besluitvormers is dan ook zelden de invloed van intelligence terug te vinden.

Deze veronachtzaming vond haar weerslag in de studie van de

internationale betrekkingen. Het heeft er alle schijn van dat lange tijd veel beoefenaren van de studie van de internationale betrekkingen zich zodanig hebben geïdentificeerd met de door hen bestudeerde diplomaten dat zij intelligence als onderdeel van de internationale betrekkingen hetzij bagatelliseren, hetzij er met een boog omheen lopen.⁸ Bijna dertig jaar geleden duiden de Britse historici Christopher Andrew en David Dilks *intelligence* daarom, in navolging van de Britse Permanent Undersecretary of Foreign Affairs tijdens de Tweede Wereldoorlog, Sir Alexander Cadogan, aan als de *missing dimension* van de studie van internationale betrekkingen.⁹

Intussen is er veel veranderd. Ook bij het grote publiek, dat lang onwetend werd gehouden van het bestaan van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, bestaat inmiddels een levendig besef van de betekenis van intelligence bij buitenlandspolitieke besluitvorming. Veel meer dan voorheen is intelligence thans een integraal onderdeel van politieke, militaire, economische en financiële besluitvormingsprocessen.¹⁰ Sommige auteurs spreken daarom van een ‘normalisering’ van de rol van inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de internationale arena,¹¹ anderen hebben het over een verwording.¹² Waar politici aanvankelijk zwegen over de rol van intelligence venten zij haar nu publiekelijk uit, hetzij ter legitimering van hun besluiten, hetzij als schaamlap om achteraf het eigen falen toe te dekken.¹³ Enigszins gekscherend is de Amerikaanse regering na de aanslagen van 11 september 2001 wegens haar fixatie op het inlichtingenbedrijf daarom getypeerd als een verzameling van ‘intelligence junkies’.¹⁴ Inmiddels heeft de studie van intelligence zich ook een plaats verworven als academische discipline, maar er blijft veel te wensen over.¹⁵ De wetenschap heeft zich, aldus de vooraanstaande Britse spionagehistoricus Richard Aldrich, nog steeds te weinig gedekoloniseerd van het officiële standpunt ten aanzien van intelligence, dat gericht was op geheimhouding en op bagatellisering van de betekenis ervan.¹⁶

1. Intelligence studies: een ontluikende academische discipline

Eerst de positieve kant. In 2002 stelde professor Wilhelm Agrell van de Universiteit van Lund (Zweden) in een in Amerika gehouden toespraak vast dat het inlichtingenbedrijf zich had ontwikkeld tot een

moderne professie, die niet langer wars was van academische opleiding, ook niet op het eigen werkterrein. Dat er inmiddels niet meer gebruik werd gemaakt van academische studie vanuit de sfeer van inlichtingen- en veiligheidsdiensten kwam doordat het aanbod van cursussen en gekwalificeerde docenten te beperkt was.¹⁷ De woorden van Agrell winnen nog aan scherpte als men beziet hoezeer in de laatste twee decennia van de twintigste eeuw het aanbod aan academische cursussen op het terrein van *intelligence* in de Verenigde Staten was gegroeid. Nadat de CIA de val van de sjah van Iran in 1979 niet had voorzien en dit manco mede was geweten aan het 'intellectuele isolement' van de CIA ten opzichte van de academische wereld,¹⁸ nam in de VS het aantal academische cursussen en onderzoeken van wetenschappers inzake *intelligence* snel toe.¹⁹ De terroristische aanslagen van 11 september 2001 versterkten die trend.²⁰ In een recente studie naar het aantal individuele academische cursussen op het terrein van *intelligence* aan Amerikaanse universiteiten en *colleges* kwam de teller uit op maar liefst 845, verdeeld over honderd verschillende instellingen.²¹ Die verbluffend sterke groei maakt het inmiddels moeilijk dit deel van het academische veld nog goed in kaart te brengen.²² In 2005 introduceerden de Amerikaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten bovendien een 'Center of Academic Excellence'-programma om de kwaliteit van het eigen personeel via academische studie van *intelligence* te verhogen. Inmiddels zijn er tien van zulke centra.²³ Daarnaast kwamen er elf Homeland Security Centers of Excellence, die eveneens aandacht besteden aan *intelligence*. En ten slotte bieden nog eens negen andere Amerikaanse academische instellingen op eigen kracht complete *intelligence studies*-programma's aan.²⁴

Ook Canada kent thans acht universiteiten met een belangrijke component aan inlichtingenstudies.²⁵ Binnen Europa is het Verenigd Koninkrijk op dit terrein het verst gevorderd. Veertien Britse universiteiten hielden zich er de afgelopen jaren op permanente basis mee bezig, hetzij als onderdeel van bredere studies, hetzij als aparte masterstudie. King's College London, Brunel's School of International Studies, de universiteit van Birmingham en Salford University in Manchester tellen elk een masteropleiding op het terrein van *intelligence*²⁶ en het Department of International Politics van de University of Wales, Aberystwyth, bood zelfs maar liefst vier parallelle masterstudies aan op dit vlak.²⁷ De afgelopen jaren promoveerden er

jaarlijks gemiddeld meer dan twintig studenten op een *intelligence*-onderwerp in het Verenigd Koninkrijk.²⁸ Ook Frankrijk en Spanje kennen enkele universiteiten die *intelligence* op het programma hebben staan.²⁹ En verder zijn er academische cursussen in Graz, Lund, Marburg³⁰ en Rome. Buiten Noord-Amerika en Europa besteden vooral Israëliëse universiteiten aandacht aan het thema: Bar-Ilan Universiteit, Tel-Aviv en Haifa.

Intussen bestaan er op het terrein van *intelligence* ook gespecialiseerde tijdschriften van naam en faam³¹ en zijn er tal van nationale en internationale organisaties die zich toeleggen op (de bevordering van) de studie van en over *intelligence*, zoals de Intelligence Studies Section van de International Studies Association en de International Association for Intelligence Education (IAFIE). Nederland kent inmiddels al meer dan twintig jaar de Netherlands Intelligence Studies Association (NISA), die eenzelfde doel nastreeft. Ook is er voldoende academisch instructiemateriaal dankzij onder meer de snel groeiende Professional Intelligence Education Series van Scarecrow Press.³²

Toch klaagde professor Amy Zegart van de University of California in Los Angeles (UCLA), dat in 2006 slechts vier van de 25 beste universiteiten in de Verenigde Staten cursussen over *intelligence* aanboden. Een andere autoriteit op het terrein van *intelligence* studies, Jennifer Sims, stelde vast dat van bijna honderd dissertaties over internationale betrekkingen geschreven aan de top-13 universiteiten van de VS er niet één betrekking had op *intelligence* en dat het onderwerp in artikelen in toptijdschriften over internationale betrekkingen bijna niet aan bod komt.³³ Nog steeds verschijnen historische studies over de Koude Oorlog die geen of nauwelijks aandacht besteden aan spionage en *intelligence* of onvoldoende begrip tonen voor de rol en betekenis ervan, zodat *intelligence* niet de plaats inneemt in de historiografie van de Koude Oorlog die haar toekomt.³⁴ Toch werd al dertig jaar geleden door Trevor Barnes in twee artikelen in *The Historical Journal* aangetoond hoe over de Amerikaanse buitenlandse politiek reeds in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog niet meer kon worden geschreven zonder daarin een centrale rol toe te kennen aan het fenomeen *intelligence* en Richard Aldrich schreef zo'n twintig jaar geleden hetzelfde met betrekking tot de Britse buitenlandse politiek.³⁵ Wat gold voor de buitenlandse politiek in het algemeen van deze twee landen afzonderlijk, gold nog eens in het bijzonder voor de zogeheten

speciale relatie tussen beide landen, de VS en het VK, sinds de Tweede Wereldoorlog. Deze relatie, die in de kern berust op een speciale samenwerking op het terrein van *intelligence*,³⁶ stelde het Verenigd Koninkrijk tegen een achtergrond van nationaal machtsverlies in staat 'to punch above its weight' in de internationale arena.³⁷ Ook buiten de Angelsaksische sfeer had *intelligence* grote invloed op de binnenlandse en buitenlandse politiek, zodanig dat volgens sommige auteurs de staat in het Westen tijdens de Koude Oorlog transformeerde tot een *national security state*.³⁸ Als zelfs menige geschiedenis van de Koude Oorlog het belang van *intelligence* onderschat, hoezeer moet dat dan niet het geval zijn op andere terreinen van de geschiedenis van internationale betrekkingen? De geschiedenis van de Europese integratie bijvoorbeeld is vrijwel geheel ontbloot van het besef dat de West-Europese landen elkaar op grote schaal via menselijke bronnen en *intercepts* in de kaart keken.³⁹

Voorzover *intelligence* in beeld komt in studies van de internationale betrekkingen, gaat het bovendien vooral om één variant ervan, de zogeheten *human intelligence* of *humint*. Behalve voor de periode van de Tweede Wereldoorlog⁴⁰ besteden historische studies op het terrein van de internationale betrekkingen zelden aandacht aan *signals intelligence*, in weerwil van het feit dat de National Security Agency (NSA), die tijdens de Koude Oorlog waarschijnlijk van de helft van alle landen de belangrijkste codes gebroken had,⁴¹ Amerika's omvangrijkste en duurste inlichtingenorganisatie is en president Bush sr. openlijk verklaarde dat *signals intelligence* een van de belangrijkste bouwstenen was voor zijn buitenlands beleid.⁴²

Vaak wordt met betrekking tot inlichtingenstudies gewezen op problemen betreffende de toegankelijkheid van het bronnenmateriaal.⁴³ Die problemen bestaan onmiskenbaar, maar zijn de afgelopen jaren sterk gereduceerd door verruimde beschikbaarstelling van historisch materiaal van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. En juist dankzij afuister- en interceptiecapaciteiten kan in sommige gevallen de buitenlandse politiek van een land redelijk goed gereconstrueerd worden met behulp van informatie uit de archieven van buitenlandse diensten die zich met deze vorm van inlichtingenvergaring bezighielden.⁴⁴ Aan de andere kant is bekend dat tal van diplomaten de mogelijkheid verdisconteerden dat hun schrijfsels werden 'meegelezen' en bepaalde zaken daarom beter niet in geschrifte, maar,

als het kon, van aangezicht tot aangezicht moesten worden afgedaan.⁴⁵ Eenzelfde security-besef leidde er soms toe dat zij bepaalde zaken met opzet op papier behandelden, juist omdat zij wisten dat er werd meegelezen, een vorm van beïnvloeding of misleiding dus.⁴⁶ *Reading a man's mail* is daarom nog niet hetzelfde als *reading a man's mind*.⁴⁷ Dat geldt voor de inlichtingenanalist, maar het geldt evenzeer voor de historicus van internationale betrekkingen.⁴⁸ En wat geldt voor het geschreven woord geldt tevens voor het gesproken woord. Begin 2003 werd bekend dat zowel Britse als Amerikaanse geheime diensten de vertegenwoordigingen van lidstaten die zitting hadden in de Veiligheidsraad aftuisterden met het oog op de besluitvorming rond Irak. Zoals een VN-diplomaat toen tegen een journalist zei, die hem vroeg of hij geloofde dat zijn telefoongesprekken werden afgeluisterd: 'Let's ask the guy who's listening to us.'⁴⁹ Vanuit dit besef zou elke historicus van internationale betrekkingen die geen aandacht besteedt aan de rol van intelligence op zijn minst moeten verklaren waarom hij denkt dat dit achterwege kan blijven.⁵⁰ Ik ben van mening dat zelfs als het bronnenmateriaal betreffende intelligence niet toegankelijk is, dit betekenis moet hebben voor de manier waarop studies van internationale betrekkingen worden geschreven, namelijk met de handrem aangetrokken. Slechts van de Amerikaanse presidenten is in grote lijnen bekend welke intelligence zij ontvingen. Zoals de Britse spionagehistoricus Christopher Andrew daarom terecht schreef: totdat zulke informatie ook beschikbaar is voor Russische, Britse, Franse, Duitse en vooraanstaande Aziatische staatshoofden en regeringsleiders zal het gebruik dat wereldleiders sinds de Tweede Wereldoorlog hebben gemaakt van intelligence een belangrijk hiaat blijven in de studie van de internationale betrekkingen.⁵¹

Inlichtingendiensten verrichten bovendien nog diverse andere taken naast inlichtingenvergaring en –analyse die relevant zijn voor het studieterrein van de internationale betrekkingen.⁵² Zij zijn soms verantwoordelijk voor clandestiene of parallelle diplomatie en geheime onderhandelingen.⁵³ Juist wanneer onderhandelingen moeilijk of gevoelig liggen kunnen 'diplomatieke' openingen via intelligencekanalen dankzij hun grotere mogelijkheden tot geheimhouding en *plausible deniability* uitkomst bieden.⁵⁴ Te denken valt aan bijvoorbeeld de geheime onderhandelingen van het latere CIA-hoofd Allen Dulles met nazi-Duitsland, de besprekingen van de Director of Central

Intelligence George Tenet in 1998 om het vredesproces in het Midden-Oosten te stimuleren,⁵⁵ de contacten van de CIA met de Servische geheime dienst ten tijde van Milosevic⁵⁶ of de activiteiten van een medewerker van de BND bij het totstandbrengen van de recente gevangenenruil tussen Israël en Hamas.⁵⁷ Ook spelen inlichtingen- en veiligheidsdiensten vaak een rol bij pogingen tot *regime change* dan wel regimestabilisering door middel van zogeheten *covert action*:⁵⁸ van pogingen om de Italiaanse niet-communistische partijen te helpen de verkiezingen van 1948 te winnen via de ondersteuning van ondermijnende acties ten aanzien van de Chileense regering van Salvador Allende tot aan hedendaags destabilisatiepogingen ten aanzien van het bewind in Teheran. In de nasleep van de aanslagen van 11 september 2001 heeft de CIA zelfs meer dan ooit de rol aangenomen van een paramilitaire organisatie, zodanig dat volgens sommigen het verschil tussen de CIA en het Pentagon begint te vervagen.⁵⁹ Intelligence kan dus een bijdrage leveren aan het bewaren of teweegbrengen van vrede, maar zij kan de vrede ook in gevaar brengen.⁶⁰ Zij kan een manier zijn om democratie te bevorderen en een manier om repressie te schragen of gestalte te geven.⁶¹ Spionage bevindt zich dan ook halfweg tussen oorlog en vrede, tussen diplomatie en oorlogvoering en hoort daarmee bij uitstek thuis in het domein van de internationale betrekkingen.⁶²

2. Definitie en werkkerrein

Op tal van terreinen vormen intelligence studies een discipline in haar eerste jeugd. Dat geldt bijvoorbeeld voor de definitie van intelligence, voor de theorievorming rond het vak, voor het beschikbare bronnenmateriaal en voor de institutionele positionering in de academische wereld.

Zoals met tal van definities in de sociale wetenschappen, bijvoorbeeld 'imperialisme' en 'terrorisme', is het lastig eenstemmigheid over de definitie te verkrijgen. Sommigen definiëren intelligence in termen van informatie, anderen in termen van organisatie, weer anderen in termen van activiteit en ten slotte zijn er die alle drie de elementen constituerend achten.⁶³ Sommigen menen dat het geheime karakter van althans een deel van de informatie die tot intelligence gerekend

wordt een noodzakelijk criterium is, anderen zijn van oordeel dat dit geenszins het geval hoeft te zijn.⁶⁴ Sommigen rekenen *covert action* tot het domein van intelligence, anderen niet.⁶⁵

In het vervolg van mijn rede wil ik enkele piketpaaltjes slaan om het terrein waarop mijn nieuwe leeropdracht zich richt nader te definiëren en enkele perspectieven te openen voor onderzoek en onderwijs op het gebied van intelligence. De definitie van waaruit ik vertrek tracht de verschillende opvattingen omtrent het studieobject zoveel mogelijk met elkaar te verzoenen. Zij luidt:

Intelligence is de organisatie van afgeschermden activiteiten gericht op het bewerkstelligen van een informatievoorsprong ten behoeve van een betere besluitvorming, hetzij door onzekerheid voor de eigen partij te reduceren, hetzij door die voor de tegenpartij te vergroten, in een omgeving die bewust poogt het bereiken van zo'n informatievoorsprong te frustreren.

Dit is dus een ruime definitie. Zij omvat intelligence als organisatie, als reeks van activiteiten en als informatie. Zij beperkt zich niet tot overheidsinstellingen, maar omvat ook particuliere inlichtingenvergaring en –analyse. Zij betreft civiele zowel als militaire intelligence. Elke besluitvormer – of het nu gaat om een vorst, een staat, een bevelhebber, een bedrijf of een terrorist – kan dienstdoen als afnemer van de intelligence. De definitie staat neutraal ten opzichte van de vraag of de intelligence-activiteiten legaal dan wel illegaal zijn. De waterdragersfunctie van intelligence ten opzichte van besluitvormers⁶⁶ komt er goed in tot uitdrukking, evenals het feit dat de beoefenaren van intelligence nooit tot meer gehouden kunnen zijn dan een inspanningsverplichting en zeker geen resultaatverplichting hebben.⁶⁷ De kernmissie van *early warning* komt goed uit de verf in de definitie, terwijl tevens de competitieve en op geheimhouding gerichte context naar voren komt in deze typering, zonder dat geheimhouding een noodzakelijke voorwaarde voor typering als intelligence hoeft te zijn. En ten slotte omvat de definitie contraspionage, contra-inlichtingenwerk en *covert action*.

Met deze definitie is een kritische analyse van de literatuur, en in het bijzonder ook van meer theoretisch georiënteerde literatuur,

mogelijk. Werd in 1992 nog gesteld dat het lang zou duren voordat er internationaal aanvaardbare en houdbare theorievorming op dit terrein zou plaatsvinden, anno 2012 is het vak *intelligence studies* zijn academische titel volkomen waard en is er sprake van beginnende theorievorming op dit vlak, die tot uitdagende studie van academici kan leiden.⁶⁸

Een handicap van inlichtingenstudies vormde lange tijd het reeds gesignaleerde tekort aan bronnenmateriaal, dat degelijk empirisch onderzoek bemoeilijkte. Juist om die reden waren het aanvankelijk vooral juristen en historici die zich met deze materie bezighielden: juristen, die zich richtten op de regelgeving ten aanzien van inlichtingen- en veiligheidsdiensten (dus voornamelijk de externe en normatieve aspecten) en historici, die gebruikmaakten van het vrijkomen van documenten over langer vervlogen periodes, eerst over de Tweede Wereldoorlog en iets later de Koude Oorlog.⁶⁹ Het bronnenprobleem zou trouwens wel eens sterk in importantie kunnen afnemen doordat inlichtingen- en veiligheidsdiensten steeds meer met open bronnen werken. Werd traditioneel voor inlichtingenvergaring na de Tweede Wereldoorlog als vuistregel gehanteerd dat tachtig procent van het door inlichtingendiensten geanalyseerde materiaal gebaseerd zou zijn op open bronnen en slechts twintig procent op geheime informatie, thans worden ratio's van 95:5 en 96:4 genoemd.⁷⁰

Naarmate inlichtingen- en veiligheidsdiensten meer en meer in de schijnwerpers kwamen te staan, gingen steeds meer vertegenwoordigers van andere disciplines zich eveneens toeleggen op de studie van *intelligence*: psychologen, politicologen, organisatiedeskundigen, economen, etc.

Ondanks deze verbreding van de academische belangstelling treft men *intelligence studies* veelal aan bij die universitaire onderdelen die zich bezighouden met de studie van internationale betrekkingen, buitenlandse politiek en nationale veiligheid,⁷¹ de meest logische plaatsen volgens diverse auteurs omdat juist de internationale betrekkingen, zeker sinds de Tweede Wereldoorlog, niet begrepen kunnen worden zonder aandacht voor *intelligence*.⁷² In Nederland bleek dat bijvoorbeeld tamelijk recent bij door de regering geëntameerd wetenschappelijk onderzoek naar gevoelige onderwerpen, zoals de val van het 'veilige gebied' Srebrenica en de besluitvorming rond de Irak-oorlog. In het eerste geval verscheen bij het onderzoeksrapport een

afzonderlijk boek over de rol van intelligence.⁷³ In het tweede geval wijdde de commissie-Davids een apart hoofdstuk aan dat onderwerp.⁷⁴ Het is niet geheel verrassend dat juist in dit type studies intelligence wél een centrale rol krijgt toebedeeld. Dat heeft niet alleen te maken met het feit dat de onderzoekers in dit geval eerder en uitgebreider toegang kregen tot inlichtingenmateriaal dan anders het geval is. Het heeft ook te maken met het gegeven dat meer dan in de wetenschappelijke wereld in het publieke debat inmiddels de centrale betekenis van intelligence voor de internationale betrekkingen wordt erkend.⁷⁵

Nu de wetenschappelijke wereld bezig is haar achterstand in te lopen moet gewaakt worden voor, wat wel genoemd is, ‘the ghetto-like existence of intelligence studies’.⁷⁶ Dat geldt zowel voor de institutionele inbedding van het vak als voor de invulling ervan. Intelligencegeschiedenissen moeten niet louter de organisatorische ontwikkelingen van inlichtingen- en veiligheidsdiensten beschrijven. Juist wegens de waterdragersfunctie die intelligence vervult ten opzichte van beleidsmakers en -uitvoerders, moet intelligence gerelateerd worden aan de context, aan de taak- en waardenomgeving van inlichtingenorganisaties, en in het bijzonder aan het bestaande beleidsdiscours en de beleidspraktijk.⁷⁷ Zouden intelligence studies geïsoleerd en monomaan, los van de algemene kennis van internationale betrekkingen, worden bedreven, dan verdwijnt al gauw en volkomen ten onrechte de essentiële ‘so what?’-vraag: wat was achteraf gezien nu de toegevoegde waarde van *intelligence* voor het beleid? Maakte het verschil?⁷⁸ Een geïntegreerde bestudering van *intelligence* en internationale betrekkingen moet dus tevens dienen om het relatieve belang vast te stellen van de afzonderlijke componenten van intelligence, diplomatie en strijdkrachten in het (buitenlands) beleid.⁷⁹

3. Thema's

Nu ik heb vastgesteld wat de betekenis van intelligence is voor de studie van de internationale betrekkingen wil ik in de rest van deze openbare lezing de thema's aanduiden die ik momenteel het meest beloftevol vind voor het onderzoek en het onderwijs op dit terrein en waarvoor van mij de komende jaren aandacht mag worden verwacht.

Terwijl ik tot nu toe voornamelijk sprak over statelijke intelligence is de afgelopen jaren de rol van particuliere intelligence sterk toegenomen. Begin jaren vijftig bepleitte het toenmalige hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), Louis Einthoven, nog een inlichtingenmonopolie analoog aan het geweldsmonopolie van de overheid.⁸⁰ Thans is dat ondenkbaar. Recent is er een proliferatie geweest van het aantal particuliere organisaties dat zich met inlichtingenvergaring en –analyse bezighoudt, en overheden maken daar niet zelden gebruik van.⁸¹ Daarnaast zijn er natuurlijk ook criminele en terroristische organisaties die steeds meer gebruikmaken van intelligence. De vergelijking tussen het lerend vermogen van de officiële, statelijke diensten en dat van de niet-statelijke inlichtingenorganisaties, in het bijzonder met betrekking tot de strategische adaptatie aan hun veranderende taak- en waardenomgeving, zal een van de onderwerpen van mijn belangstelling zijn.⁸²

Dat geldt ook voor de juiste relatie tussen inlichtingenganalisten en afnemers, respectievelijk tussen intelligence en beleid. Dat is een oude vraag, die telkens terugkeert en lange tijd tamelijk clichématig werd beantwoord. Tegenover de school die waarschuwt voor politisering van intelligence staat de school die waarschuwt tegen intelligence die beleidsirrelevant dreigt te zijn.⁸³ De discussie tussen die twee hoofdstromingen is tamelijk vruchteloos gebleken. Zij heeft geleid tot een voortdurende herhaling van zetten en heeft ontsporingen als die rond de vermeende massavernietigingswapens in het Irak van Saddam Hoessein niet weten te voorkomen. De zaak ligt genuanceerder en verdient het daarom ook genuanceerder bestudeerd te worden, vooral wanneer door de groeiende complexiteit van dreigingen intelligence steeds minder het oplossen van puzzels is, maar steeds meer neerkomt op het duiden van mysteries of het suggereren van paradigmaverschuivingen ten aanzien van dilemma's.⁸⁴

Internationale samenwerking op het terrein van intelligence is uiteraard een interessant studieobject voor de leer der internationale betrekkingen. Lange tijd bestond daarbij vooral aandacht voor bilaterale vormen van samenwerking, die gebaseerd zouden zijn op het principe van *quid pro quo*. Ik noemde reeds de Amerikaans-Britse samenwerking, die overigens een belangrijke hinderpaal blijft vormen voor nauwere multilaterale samenwerking in Europees verband.⁸⁵ De reden daarvoor is dat intelligence-samenwerking met de VS in het

Verenigd Koninkrijk wordt gezien als een belangrijker *force- of influence-multiplier* dan die in multilateraal verband kan worden verkregen.⁸⁶ Ook Israël bouwde zo'n bijzondere intelligence-relatie op met de VS.⁸⁷ In weerwil van deze bijzondere relaties bestaan er overigens geen bevriende landen en diensten in de wereld van intelligence, hetgeen wellicht nog het best wordt geïllustreerd door een aantal conflicten die Israël over zich afriep wegens spionage ten aanzien van bevriende staten.⁸⁸ Desondanks is ook in de wetenschappelijke literatuur sinds de aanslagen van 11 september 2001 de belangstelling voor *intelligence liaison*, zowel in positieve als in kritische zin, sterk toegenomen.⁸⁹ De *war on terror* heeft enerzijds nieuwe vormen van internationale samenwerking tussen inlichtingen- en veiligheidsdiensten laten zien.⁹⁰ Aan de andere kant is er ook sprake geweest van ergernis over de Amerikaanse dominantie in de sfeer van intelligence en veiligheid, of het nu gaat om Amerikaanse ontvoeringen van burgers van Europese bodem, *secret flights* over Europees grondgebied, de aanwezigheid van geheime gevangenen in Europa, Amerikaanse eisen ten aanzien van passagiersgegevens met betrekking tot transatlantische vluchten of Europese afhankelijkheid van technologisch meer geavanceerde vormen van inlichtingenvergaring in de Verenigde Staten.⁹¹ Binnen het verenigde Europa ontwikkelden zich intussen het Joint Situation Center (Sitcen), Europol en de Militaire Staf van de EU als inlichtingencentrales, zij het in een trager tempo dan veelal verwacht of gewenst werd.⁹²

Toch komt internationale inlichtingsamenwerking, ook in multilateraal verband, al langer voor dan de afgelopen jaren. Te denken valt aan de in 1971 in het leven geroepen Club van Bern van hoofden van Europese inlichtingen- en veiligheidsdiensten, maar zelfs al vóór de Tweede Wereldoorlog was er sprake van zulke internationale inlichtingenuitwisseling, bijvoorbeeld inzake het anarchisme,⁹³ of – vanuit Sjanghai – met betrekking tot het communisme en antikolonialisme.⁹⁴ Uit deze voorbeelden blijkt dat staten soms tot het delen van intelligence komen omdat zij zich als onderdeel zien van een statengemeenschap met gelijke belangen en waarden. Zij verzetten zich door middel van intelligence-samenwerking tegen bedreigingen van centrale waarden als de parlementaire democratie, de bourgeoisie staat, het kolonialisme of het neoliberalisme.⁹⁵ In studies over die internationale samenwerking zijn er recent interessante theoretische

aanzetten gegeven die verder gaan dan de obligate opmerking dat internationale intelligence-samenwerking geschiedt op basis van *quid pro quo*, en die oog hebben voor de asymmetrische uitruil van intelligence tussen staten met ongelijke informatie- en machtsposities. Zij zien intelligence-samenwerking bijvoorbeeld als uitvloeisel van veel breder opgezette kosten-baten-analyses en van institutionalisering of als een middel tot *empire building* of handhaving van een hegemoniale positie.⁹⁶ Over *empires* gesproken: te weinig is er nog aandacht geweest voor het feit dat juist in streken die het onderwerp waren van imperialisme en kolonialisme een sterke uitbouw van intelligence-apparaten plaatshad en dat niet zelden invloeden en personeel daaruit de moederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten hebben gevormd. De literatuur daarover begint nu langzaam los te komen en opent een interessant nieuw studieobject.⁹⁷

De multilaterale inlichtingsamenwerking druist trouwens in tegen het in de literatuur over intelligence heersende realistische paradigma van de internationale betrekkingen, waarin het statensysteem wordt opgevat als anarchistisch en waarin zelfs vrienden niet te vertrouwen zijn.⁹⁸ Een bijzondere vorm van multilaterale samenwerking wordt nog in de hand gewerkt door de steeds grotere erkenning dat intelligence een belangrijk vereiste is voor het welslagen van vredesoperaties, zowel in het geval van *peacekeeping* als dat van *peace-enforcement*.⁹⁹ Daarbij komt dan nog dat er sterke overeenkomsten bestaan tussen conflictanalyse en intelligence-analyse.¹⁰⁰

Inlichtingendiensten werken dus samen of werken elkaar tegen in een competitieve internationale arena. Kennis van de cultuur van medestanders en bondgenoten is daarbij zeker zo belangrijk als kennis van de cultuur van (potentiële) tegenstanders. Die cultuur is vaak bepalend voor percepties van dreigingen en van intelligence.¹⁰¹ Er is nog maar weinig comparatief onderzoek verricht naar de nationale culturen van inlichtingenvergarings¹⁰² en geheimhouding, hoewel algemeen het belang ervan wordt erkend, zowel vanuit wetenschappelijke als vanuit beleidsmatige interesses.¹⁰³ Dit onderwerp oefent ook op mij een grote aantrekkingskracht uit, omdat hoezeer de mate van open informatiegebruik ook toeneemt, inlichtingen- en veiligheidsdiensten zich kenmerken doordat zij werken met geheime informatie en dus gehuisvest zijn in culturen van geheimhouding.

4. Dankwoord

In veel opzichten lijkt het werk van inlichtingenanalisten en historici op elkaar: beide groepen proberen op basis van grote hoeveelheden informatie, die desalniettemin veelal onvolledig is, tot interpretaties te komen, waarin de manoeuvreerruimte voor actoren in complexe situaties centraal staat. Bovendien staan zij voor de taak om een complexe werkelijkheid zodanig voor een groter publiek te vertalen dat de afnemers van die kennis enerzijds voldoende helderheid wordt geboden, maar zij anderzijds in staat worden gesteld ook zelfstandig nog afwegingen aan te brengen ten aanzien van de aangeleverde tekst.¹⁰⁴ Specifieke instrumenten van de geschiedwetenschap als in- en externe bronnenkritiek, heuristiek, hermeneutiek en aandacht voor (multi) causaliteit zijn tevens van nut voor het werk van inlichtingenanalisten. Vaak moeten zowel historici als analisten onder tijdsdruk, meestal schriftelijk, rapporteren, waarbij de overtuigingskracht mede afhankelijk is van de vormgeving. Bovendien vergt het werk van analisten dikwijls die interdisciplinaire benadering die tevens kenmerkend is voor de werkwijze van historici.¹⁰⁵

Allereerst wil ik daarom het College van Bestuur, het bestuur van de faculteit Geesteswetenschappen en het Instituut Geschiedenis dankzeggen voor de mogelijkheid die zij mij bieden om binnen de discipline van de geschiedwetenschap het studieterrein van intelligence en security te profileren. Het getuigt van durf om in de Nederlandse academische wereld een plaats in te ruimen voor dit hier te lande nog weinig ontwikkelde studieterrein. En het is meer dan waarop ik had durven hopen toen ik tweeënehalf jaar geleden de vraag voorlegde of mijn aanstelling van één dag bij Geschiedenis van Internationale Betrekkingen kon worden uitgebreid naar drie dagen. Ik hoop dat ik de komende jaren in de gelegenheid zal zijn om het belang van mijn vakgebied aan te tonen. U kent mij genoeg om te weten dat mijn zendingsdrang in deze onverminderd zal blijven.

Uit het voorafgaande mag duidelijk zijn geworden dat ik deze leerstoel niet in de eerste plaats zie als een erkenning van eigen kwaliteiten, maar vooral ook als een erkenning van het belang van het studieobject intelligence, en daarmee tevens als een erkenning van de inspanningen van de Netherlands Intelligence Studies Association (NISA), die sinds

1991 ijvert voor de bevordering van de studie van en naar inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Ik hoop dat deze rede tevens aan mijn collega's van de afdeling Geschiedenis van Internationale Betrekkingen heeft laten zien welke vormen van vruchtbare samenwerking tussen hen en mij mogelijk zijn, of zij zich nu bezighouden met de studie van diplomatie, conflicten, mensenrechten, terrorismebestrijding, kolonialisme of Europese integratie.

Ik koester tevens de hoop dat de personele unie die ik vorm met de Nederlandse Defensieacademie in Breda, waar ik eenzelfde leerstoel bekleed als hier, de collega's en studenten van de Universiteit Utrecht tot voordeel zal strekken.

Verder hoop en verwacht ik dat door het onderwijs inzake intelligence studenten inzicht zullen krijgen in de niet altijd heldere processen en mechanismen van het inlichtingenbedrijf en daar nut van zullen ondervinden, of zij nu een functie in die sfeer zullen gaan bekleden, als afnemers de producten uit die sector op waarde zullen moeten schatten of als kritische burgers inlichtingen- en veiligheidsdiensten zullen volgen en beoordelen.

Voorts hoop ik als hoogleraar een voorlichtende functie te kunnen vervullen ten aanzien van het publiek, dat tegenwoordig over het algemeen te hoog gespannen verwachtingen koestert van inlichtingen- en veiligheidsdiensten.¹⁰⁶

De familie ten slotte kent mij goed genoeg om te weten hoezeer ik mij toegewijd voel aan de wetenschap. Wellicht meer dan enig ander beseft zij dat met deze benoeming een ware droom in vervulling gaat en meer dan bij eerdere benoemingen op dit terrein mijn authentieke ik aan bod kan komen. Zij is dan ook gewaarschuwd – en dat is op het terrein van intelligence al heel wat.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 Vgl. L. Scott, 'Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy', L.V. Scott and P. Jackson (eds.), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century. Journeys in Shadows*, New York/London 2004, p. 169.
- 2 R.E. Weber, *United States Diplomatic Codes and Ciphers 1775-1938*, Chicago 1979, p. 249; J. Bamford, *The Puzzle Palace. A Report on America's Most Secret Agency*, Harmondsworth etc. 1987, pp. 33-35. Al was de werkelijkheid van Amerikaanse inlichtingenvergaring in het interbellum lang niet zo dramatisch als lang is verondersteld, R.G. Angevine, 'Gentlemen Do Read Each Other's Mail: American Intelligence in the Interwar Era', *Intelligence and National Security*, vol. 7 no. 2 (April 1992), pp. 1-29. Voor de opstelling van diplomaten jegens intelligence zie ook R. Jervis, 'Intelligence and Foreign Policy. A Review Essay', *International Security*, vol. 11 no. 3 (Winter 1986-1987), p. 141.
- 3 J. Der Derian, *Antidiplomacy. Spies, Terror, Speed, and War*, Cambridge, MA/Oxford 1992, pp. 4 en 19.
- 4 Dit gold bijv. voor de Amerikaanse diplomaat Llewellyn Thompson, die onder meer van 1957 tot 1962 ambassadeur in Moskou was en zich toen verzette tegen intelligence, E. Poteat, 'The use and abuse of intelligence: An intelligence provider's perspective', *Diplomacy & Statecraft*, vol. 11 (2000) no. 2, p. 3. Voor Nederlandse voorbeelden zie B. de Graaff en C. Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland*, Den Haag 1998, pp. 56-62.
- 5 Jervis, 'Intelligence', p. 141.
- 6 J. Keegan, *Intelligence in War. Knowledge of the Enemy from Napoleon to al-Qaeda*, New York 2003, p. xv.
- 7 Vgl. B. Fägersten, *Multilateral Intelligence Cooperation: An Institutional Approach*, z.pl. z.j, p. 3.
- 8 Vgl. M. Phytian, 'Intelligence theory and theories of international relations. Shared world or separate worlds?', P. Gill, S. Marrin and M. Phytian (eds.), *Intelligence Theory. Key questions and debates*, London/New York 2009, p. 57.
- 9 Chr. Andrew and D. Dilks, 'Introduction', idem (eds.), *The Missing Dimension. Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century*, Urbana, Ill., 1984, p. 1. Vgl. Chr. Andrew, 'Introduction: Intelligence and International Relations 1900-1945', Chr. Andrew & J. Noakes (eds.), *Intelligence and International Relations 1900-1945*, Exeter 1987, p. 1.
- 10 B. de Graaff, 'Waterboarding, rendition, secret flights and prisons. Verwording of verwezenlijking van inlichtingenvergaring als methode van terrorismebestrijding aan het begin van de 21e eeuw?', M. Kowalski & M. Meeder (eds.), *Contra-terrorisme en ethiek*, Amsterdam 2011, pp. 15-24.
- 11 Sh. Shpiro, 'Conclusions', S. Farsons et al. (eds.), *PSI Handbook of Global Security and Intelligence. National Approaches*, vol. 2, Westport, CT/London 2008, p. 651.
- 12 Bijv. De Graaff, 'Waterboarding'.

- 13 Vgl. B. de Graaff, 'Inlichtingen- en veiligheidsdiensten als schaamlap', *Openbaar Bestuur. Tijdschrift voor Beleid, Organisatie en Politiek*, jg. 20, no. 4 (april 2010), pp. 24-28; J. Pilger, 'Introduction', M. Curtis, *Web of Deceit. Britain's Real Role in the World*, London 2003, p. xi.
- 14 J.E. Steiner, 'Challenging the Red Line between Intelligence and Policy', conference report Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University, <http://www12.georgetown.edu/sfs/isd/redline.pdf>, geraadpleegd 1 januari 2012
- 15 S.T. Thomas, 'Assessing Current Intelligence Studies', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 2, no. 2 (Summer 1988), p. 217. Zie ook M. Steinert, 'Renseignement et les relations internationales', *Relations Internationales*, no. 78 (été 1994), pp. 137-152.
- 16 R.J. Aldrich, 'Policing the Past: Official History, Secrecy and British Intelligence since 1945', *English Historical Review*, vol. 119, no. 483 (September 2004), pp. 922-953.
- 17 W. Agrell, 'When everything is intelligence – nothing is intelligence', *The Sherman Kent Center for Intelligence Analysis Occasional Papers*, vol. 1, no. 4. (2002), p. 3.
- 18 Bijdrage van W. Wark aan H-Diplo Roundtable Review, vol. XI, no. 32 (2010), 9 juli 2010, p. 20.
- 19 Zie bijv. B. Watson and P. Dunn, *Military Intelligence and the Universities*, Boulder, CO, 1984; National Intelligence Study Center, *Teaching Intelligence in the mid-1980s. A Survey of College and University Courses on the Subject of Intelligence*, Washington D.C. 1985; *Teaching Intelligence in the mid-1990s. A Survey of College and University Courses on the Subject of Intelligence*, Washington D.C. 1992; Center for the Study of Intelligence, *Symposium on Teaching Intelligence October 1-2, 1993*, Washington D.C. 1994; Joint Military Intelligence College, *A Flourishing Craft: Teaching Intelligence Studies*, Washington D.C. 1999; Joint Military Intelligence College, *Teaching Intelligence at Colleges and Universities. Conference Proceedings 18 June 1999*; Committee on Educational Paradigms for Homeland Security, *Frameworks for Higher Education in Homeland Security*, Washington D.C. 2005; D.C. Alexander and J.L. Johnson, 'The Creation of a U.S. Homeland Security Intelligence Academy', *Journal of Applied Security Research* 4 (2009), pp. 418-541; M.S. Goodman, 'Studying and Teaching About Intelligence: The Approach in the United Kingdom', *Studies in Intelligence*, vol. 50, no. 2 (2006), pp. 57-65; M. Rudner, 'Intelligence Studies in Higher Education: Capacity-Building to Meet Societal Demand', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 22, no. 1 (2009), pp. 110-130; M.G. Fry and M. Hochstein, 'Epistemic Communities: Intelligence Studies and International Relations', *Intelligence and National Security*, vol. 8, no. 3 (July 1993), pp. 14-28.
- 20 Zie bijv. S. Rieber and N. Thomason, 'Creation of a National Institute of Analytic Methods. Toward Improving Intelligence Analysis', <https://www>.

- cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol49no4/Analytic_Methods_7.htm, geraadpleegd 31 januari 2012; S. Marrin, 'Preventing Intelligence Failures by Learning from the Past', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 17, no. 4 (2004), pp. 655-672; J.A. Gentry, 'Intelligence Learning and Adaptation: Lessons from Counterinsurgency Wars', *Intelligence and National Security*, 25, 1 (February 2010), 50-75; W.C. Spracher, 'Intelligence Education: A Broader Domain than Intelligence Studies', paper gepresenteerd op ISA-conferentie 'Theory vs. Policy: Connecting Scholars with Practitioners', New Orleans, 17 februari 2010.
- 21 Spracher, 'Intelligence Education'.
 - 22 S. Marrin, 'Training and Educating U.S. Intelligence Analysts', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 22, no. 1 (2009), pp. 131-146.
 - 23 Clark Atlanta University, Florida International University, Tennessee State University, Trinity University, California State University, Norfolk State University, University of Texas at El Paso, University of Texas Pan American, University of Washington en Wayne State University.
 - 24 Embry-Riddle Aeronautical University, Prescott, Ariz., Georgetown University, Washington D.C., The Institute of World Politics, Washington D.C., John Hopkins University, Baltimore, MD, Mercyhurst College, Erie, PA., Neumann College, Aston, PA, New Mexico State University, Las Cruces, University of Notre Dame, Notre Dame, IN, en University of Pittsburgh, PA.
 - 25 Carleton, New Brunswick, Northern British Columbia, Simon Fraser, Toronto, York, Calgary en Dalhousie.
 - 26 Respectievelijk 'Intelligence and International Security', 'Security and Intelligence Studies', 'US Foreign Policy and US Intelligence Services' en 'International History and Intelligence'.
 - 27 'Intelligence and Strategic Studies', 'Intelligence Studies and International History', 'Intelligence Studies (Research Training)' en 'Intelligence'.
 - 28 P. Maddrell, 'Intelligence Studies at UK Universities: An expanding subject', <http://users.aber.ac.uk/rbh/iss/uk.htm>, geraadpleegd 31 januari 2012; L. Scott, 'Sources and Methods in the Study of Intelligence. A British View', L.K. Johnson (ed.), *Strategic Intelligence*, vol. 1, Westport, CT/London 2007, p. 102.
 - 29 Zoals Burgos, Rey Juan Carlos, Carlos III, de Université Montesquieu-Bordeaux IV, de Université Michel de Montaigne in Bordeaux en het Institut d'Études Politiques. Vgl. P. Jackson, 'Intelligence and the State: An Emerging "French School" of Intelligence Studies', *Intelligence and National Security*, vol. 21, no. 6 (December 2006), pp. 1061-1065.
 - 30 In Duitsland is in weerwil van een overvloed aan thema's en bronnen het terrein van *intelligence studies* relatief onderontwikkeld, W. Krieger, 'German Intelligence History: A Field in Search of Scholars', *Intelligence and National Security*, vol. 19, no. 2 (Summer 2004), pp. 185-198.
 - 31 *Intelligence and National Security; The International Journal of Intelligence and*

- Counterintelligence; Journal of Intelligence History; European Journal of Intelligence Studies; Inteligencia y seguridad: revista de análisis y prospectiva.*
- 32 Zie bijv. J. Goldman (ed.), *Ethics of Spying* (2 volumes), Lanham etc. 2006–2010; D.L. Perry, *Partly Cloudy. Ethics in War, Espionage, Covert Action, and Interrogation*, Lanham etc. 2009. Interessant ander instructiemateriaal is afkomstig van het Amerikaanse Joint Military Intelligence College, zie bijv. Th.W. Shreeve, *Experiences To Go: Teaching with Intelligence Case Studies*, Washington D.C. 2004.
 - 33 J. Sims, 'Defending adaptive realism. Intelligence theory comes of age', Gill, Marrin and Phythian (eds.), *Theory*, p. 151.
 - 34 Vgl. R.J. Aldrich, 'British Intelligence and the Anglo-American "Special Relationship" during the Cold War', *Review of International Studies*, vol. 24 (1998), pp. 334–335; J. Ferris, 'Coming in from the Cold War: The Historiography of American Intelligence, 1945–1990', *Diplomatic History*, vol. 19, no. 1 (Winter 1995), pp. 87–115; J.L. Gaddis, 'The Intelligence Revolution's Impact on Postwar Diplomacy', W.T. Hitchcock (ed.), *The Intelligence Revolution. A Historical Perspective*, Washington D.C. 1991, pp. 251–274; R.L. Garthoff, 'Foreign Intelligence and the Historiography of the Cold War', *Journal of Cold War Studies*, vol. 6 no. 2 (Spring 2004), pp. 21–22; G. Hughes, 'Intelligence in the Cold War', *Intelligence and National Security*, vol. 26, no. 6 (December 2011), p. 755; Chr. Andrew, 'Intelligence, International Relations and "Under-theorisation"', Scott and Jackson (eds.), *Intelligence*, pp. 31–33; idem, 'Intelligence in the Cold War', M.P. Leffler and O.A. Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge 2010, p. 417.
 - 35 T. Barnes, 'The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe 1946–1956', *The Historical Journal*, vol. 25, no. 2 (June 1981), pp. 399–415 en vol. 25, no. 3 (September 1982), pp. 649–670; R.J. Aldrich (ed.), *British Intelligence Strategy and the Cold War, 1945–51*, London/New York, in het bijzonder zijn eigen bijdragen, pp. 1–49.
 - 36 R.J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence*, Woodstock/New York 2002; idem, 'The Value of Residual Empire: Anglo-American Intelligence Cooperation in Asia after 1945', R.J. Aldrich and M.F. Hopkins (eds.), *Intelligence, Defence and Diplomacy. British Policy in the Post-War World*, London/Portland, OR, 1994, pp. 226–258; idem, 'British Intelligence', pp. 331–351; Chr. Andrew, 'Intelligence Collaboration between Britain and the United States during the Second World War', Hitchcock (ed.), *The Intelligence Revolution*, pp. 111–121; idem, 'The Making of the Anglo-American SIGINT Alliance', H.B. Peake and S. Halpern (eds.), *In the Name of Intelligence. Essays in Honor of Walter Pforzheimer*, Washington D.C. 1994, pp. 95–109; idem, 'British intelligence and the Anglo-American "Special Relationship" during the Cold War', *Review of International Studies*, vol. 24 (1998), pp. 331–351; R.V. Jones, 'Anglo-American Cooperation in the Wizard War', *ibidem*, pp. 299–312; D.M. Charles, 'American, British and Canadian Intelligence Links: A Critical Annotated Bibliography', *Intelligence and National Security*, vol. 15 (2000), no. 2

- pp. 259-269; J. Charmley, *Churchill's Grand Alliance. A Provocative Reassessment of the 'Special Relationship' between England and the U.S. from 1940 to 1957*, New York 1995; A. Danchev, 'Anglo-Saxon Susceptibilities: The Special Relationship and the World', *Intelligence and National Security*, vol. 25 (2010), no. 6, pp. 843-855; J. Dumbrell, 'The US-UK "Special Relationship" in a World Twice Transformed', *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 17, no. 3 (October 2004), pp. 437-450; J. Jakub, *Spies and Saboteurs. Anglo-American Collaboration and Rivalry in Human Intelligence Collection and Special Operations, 1940-45*, London 1998; S. Lander, 'International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective', *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 17 no. 3 (October 2004), pp. 484-488; Rh. Jeffreys-Jones & D. Stafford, 'Introduction', *Intelligence and National Security*, vol. 15 (2000), no. 2, pp. 3-4; Rh. Jeffreys-Jones, 'The Role of British Intelligence in the Mythologies Underpinning the OSS and Early CIA', *Intelligence and National Security*, vol. 15 (2002), no. 2, p. 5; J. Richelson and D. Ball, *The Ties That Bind. Intelligence Cooperation between the UK-USA Countries*, Boston, MA, 1985; B.F. Smith, *The ULTRA-MAGIC Deals and the Most Secret Special Relationship, 1940-1946*, Shrewsbury 1993; B.F. Smith, 'Anglo-Soviet intelligence co-operation and roads to the Cold War', Aldrich (ed.), *Intelligence*, p. 51; A. Danchev, 'In the back room: Anglo-American defence cooperation, 1945-51', *ibidem*, pp. 213-233; J. Wither, 'An Endangered Partnership: The Anglo-American Defence Relationship in the Early Twenty-first Century', *European Security*, vol. 15, no. 1 (March 2006), pp. 47-65.
- 37 M. Herman, *Intelligence services in the information age: theory and practice*, London 2005, p. 38; E. Krahmman, 'United Kingdom: punching above its weight', E.J. Kirchner & J. Sperling (eds.), *Global Security Governance. Competing Perceptions of Security in the 21st Century*, London/New York 2007, pp. 93-112.
- 38 Zie bijv. D. Grondin, *(Re)Writing the "National Security State". How and Why Realists (Re) Built the(ir) Cold War*, Center for United States Studies Occasional Paper no. 4, Québec 2004; M.J. Hogan, *A Cross of Iron. Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945-1954*, Cambridge 1998; Der Derian, *Antidiplomacy*, p. 3.
- 39 Vgl. J. Stengers, 'A new problem: the security, or lack of security (i.e. the penetration) of diplomatic communications', B. de Graaff and J. Jonker (eds.), *The Optimum Formula for a Foreign Policy Document Series. Proceedings of the second conference of editors of diplomatic documents*, The Hague 16 and 17 January 1992, 's-Gravenhage 1992, p. 44; De Graaff en Wiebes, *Villa*, pp. 73-106.
- 40 Zie bijv. R. Bennett, *Behind the Battle. Intelligence in the War with Germany, 1939-1945*, London 1994; R. Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence during the Second World War*, Cambridge 1985; J.H. Waller, *The Unseen War in Europe. Espionage and Conspiracy in the Second World War*, New York 1996.
- 41 Ferris, 'Coming in from the Cold War', p. 103. Vgl. B. de Graaff en C. Wiebes, 'Codes van vertrouwen. Bondgenoten lazzen jarenlang geheime diplomatieke

- en militaire berichten van Nederland', *NRC Handelsblad*, 29 juni 1996.
- 42 Chr. Andrew, 'Intelligence and international relations in the early Cold War', *Review of International Studies*, vol. 24 (1998), pp. 321-330; idem, 'Intelligence', p. 33; Stengers, 'Problem', pp. 41-47.
- 43 Zie bijv. B. de Graaff, 'The access to information shuffle: historical researchers versus the government in the Netherlands', A. Flinn & H. Jones (eds.), *Freedom of Information. Open Access, Empty Archives?*, London/New York 2009, pp. 77-89; idem, 'Accessibility of Secret Service Archives in the Netherlands', *Intelligence and National Security*, vol. 12, no. 2 (April 1997), pp. 154-160.
- 44 Zie bijv. Stengers, 'Problem', pp. 43 en 45; De Graaff en Wiebes, 'Codes van vertrouwen'; M.S. Alexander, 'Safes and Houses: William C. Bullitt, Embassy security and the shortcomings of the US Foreign Service in Europe before the Second World War', *Diplomacy and Statecraft*, vol. 2 no. 2 (July 1991), pp. 187-210.
- 45 Het besef dat Nederlandse codes werden meegelezen door vrijwel alle andere landen was bijvoorbeeld voortdurend aanwezig op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken in de jaren dertig. Zie bijv. B. de Graaff (ed.), *Documenten betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland 1919-1945. Periode B 1931-1940. Deel IV 27 juni 1934 - 30 juni 1935*, RGP 234, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag 1996, p. 155; Nationaal Archief, ministerie van Buitenlandse Zaken, Politieke rapportage, 528 (gezantschap Rome), Patijn aan gezant Rome, 12 november 1938.
- 46 Vgl. Stengers, 'Problem', pp. 42 en 44-46.
- 47 Vgl. Keegan, *Intelligence*, p. 5.
- 48 Stengers, 'Problem', p. 45.
- 49 S. Chesterman, 'Does the UN have intelligence?', *Survival. Global Politics and Strategy*, vol. 48 no. 3 (Autumn 2006), p. 151.
- 50 Vgl. Andrew, 'Intelligence', p. 34.
- 51 Andrew, 'Intelligence', p. 31.
- 52 Vgl. L. Scott, 'Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy', *Intelligence and National Security*, vol. 19 no. 2 (Summer 2004), p. 322.
- 53 Zie bijv. H. Carmel, 'Reuven Shiloah – Master of the Covert Contact: The First Attempt to Organize a Summit Meeting between Moshe Sharett and Gamal Abdul Nasser', idem (ed.), *Intelligence*, pp. 49-59; Sh. Gazit, 'Intelligence and the Peace Process in Israel', *ibidem*, pp. 63-94.; A. Hareven, 'Intelligence in a Time of Peace-making', *ibidem*, pp. 97-98 en 103-104; 'Colonel Shmuel', 'Intelligence Research in the Middle East Peace Process (From the Madrid Conference to the Peace Treaty with Jordan)', *ibidem*, pp. 121-122.
- 54 Vgl. E. Halevy, 'On the Right of Deniability and the Obligation to Loyalty', Carmel (ed.), *Intelligence*, pp. 162-166; R.J. Aldrich, 'US-European Intelligence Co-operation on Counter-Terrorism: Low Politics and Compulsion', *The British Journal of Politics and International Relations*, vol. 11 (2009), pp. 122-139.
- 55 G. Tenet, *At the Center of the Storm. My Years at the CIA*, New York 2007, pp.

53-96.

- 56 Zie bijv. V. Šarić, 'Former Stanisis adviser gives testimony', *ICTY Tribunal Update*, no. 717 (16 November 2011), pp. 5-7.
- 57 M. Gebauer and U. Putz, 'Germany's Role in Soldier's Release. Berlin Provided Discreet Aid in Shalit Negotiations', *SpiegelOnline*, 13 October 2011.
- 58 Vgl. Scott, 'Intelligence'.
- 59 De Graaff, 'Waterboarding', p. 18; L. Scott, 'Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy', *Intelligence and National Security*, vol. 19, no. 2 (Summer 2004), p. 323.
- 60 H. Carmel, 'Introduction', idem (ed.), *Intelligence for Peace. The Role of Intelligence in Times of Peace*, London/New York 2003, p. ix; Der Derian, *Antidiplomacy*, p. 21.
- 61 Voor een positieve opvatting zie Kahn, 'Theory', p. 13; M. Phytian, 'Intelligence theory and theories of international relations. Shared world or separate worlds?', Gill, Marrin and Phytian (eds.), *Theory*, p. 57. Voor een meer pessimistische kijk zie M. Warner, 'Intelligence as risk shifting', Gill, Marrin and Phytian (eds.), *Theory*, pp. 29-30.
- 62 Vgl. Der Derian, *Antidiplomacy*, p. 21; D. Kahn, 'An historical theory of intelligence', Gill, Marrin and Phytian (eds.), *Theory*, p. 13; M.M. Lowenthal, *Intelligence. From Secrets to Policy*, Washington D.C. 2009, p. 280; A.S. Hulnick and D.W. Mattausch, 'Ethics and Morality in United States Secret Intelligence', *Harvard Journal of Law and Public Policy*, vol. 12 (1989) no. 2, p. 517.
- 63 Zie bijv. T. Walton, *Challenges in Intelligence Analysis. Lessons from 1300 BCE to the Present*, Cambridge 2010, p. 1.
- 64 Walton, *Challenges*, p. 1.
- 65 L. Scott, 'Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy', Scott and Jackson (eds.), *Intelligence*, p. 163.
- 66 Bijv. Walton, *Challenges*, p. 1.
- 67 Walton, *Challenges*, p. 1.
- 68 Zie bijv. G.K. Haines, 'An Emerging New Field of Study: U.S. Intelligence', *Diplomatic History* 28,3 (June 2004), 441-449; D.C. Watt, 'The Historiography of Intelligence in International Review', L.C. Jensen & O. Riste (eds.), *Intelligence in the Cold War. Organisation, Role and International Cooperation*, Oslo 2001, 173-192; D. Kahn, 'An Historical Theory of Intelligence', *Intelligence and National Security*, vol. 16, no. 3 (2001), pp. 79-92; L.K. Johnson, 'Preface to a Theory of Strategic Intelligence', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 16, no. 4 (Winter 2003) pp. 638-653; L.K. Johnson, 'Bricks and Mortars for a Theory of Intelligence', *Comparative Strategy*, vol. 22, no. 1 (2003), pp. 1-28; O.A. Honig, 'A New Direction for Theory-Building in Intelligence Studies', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 20, no. 4 (Winter 2007), pp. 699-716; A.D.M. Svendsen, 'Connecting Intelligence and Theory: Intelligence Liaison and International Relations', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 24, no. 5 (October 2007), pp.

- 700-729; Lowenthal, *Intelligence*; C.M. Grabo, *Anticipating Surprise. Analysis for Strategic Warning*, Lanham, Md., 2004; L.K. Johnson & J.J. Wirtz, *Strategic Intelligence. Windows Into a Secret World. An Anthology*, Los Angeles, CA, 2004; P. Jackson & J. Siegel (eds.), *Intelligence and Statecraft. The Use and Limits of Intelligence in International Society*, 2005; R. Jervis, *Why Intelligence Fails. Lessons from the Iranian Revolution and the Iraq War*, Ithaca/London 2010; G.F.Treverton and W. Agrell (eds.), *National Intelligence Systems. Current Research and Future Prospects*, Cambridge etc. 2009; R.K. Betts, & Th.G. Mahnken (eds.), *Paradoxes of Strategic Intelligence*, London/New York 2008; Gill, Marrin and Phythian (eds.), *Theory*.
- 69 Zie bijv. A.M. Buitrago and L.A. Immerman, *Are You Now or Have You Ever Been in the FBI Files? How to Secure and Interpret Your FBI Files*, New York 1981; J. Ferris, 'Coming in from the Cold War'; R.J. Aldrich, "'Grow your own': cold war intelligence and history supermarkets', *Intelligence and National Security*, vol. 17, no. 1 (2002), pp. 135-152; G.K. Haines and D.A. Langbart, *Unlocking the Files of the FBI. A Guide to Its Records and Classification System*, Wilmington, Del. 1993; G.R. Hughes, P. Jackson and L. Scott (eds.), *Exploring Intelligence Archives. Enquiries into the secret state*, London/New York 2008; J. Richelson (ed.), *The U.S. Intelligence Community: Organization, Operations and Management 1947-1989*, Alexandria, VA, 1990.
- 70 L.K. Johnson, 'Introduction', idem (ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, London/New York 2009, p. 2. Zie in het bijzonder ook de publicaties van Robert D. Steele.
- 71 National Intelligence Study Center, *Teaching Intelligence in the mid-1980s. A Survey of College and University Courses on the Subject of Intelligence*, Washington D.C. 1985, p. 4; Rudner, 'Intelligence studies', p. 119.
- 72 Zie bijv. J. Macartney, 'Teaching Intelligence: Getting Started', Joint Militar Intelligence College, *Craft*, p. 11; Aldrich, "'Grow Your Own'", pp. 136-137; M. Warner, 'Sources and methods for the study of intelligence', Johnson (ed.), *Handbook*, p. 24; L. Scott, 'Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy', *Intelligence and National Security*, 19, 2 (2004), p. 329.
- 73 C. Wiebes, *Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992-1995. De rol van inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, Amsterdam 2002.
- 74 *Rapport Commissie van Onderzoek Besluitvorming Irak*, Amsterdam 2010. Voor een bespreking van dit hoofdstuk zie De Graaff, 'Inlichtingen- en veiligheidsdiensten als schaamlap'.
- 75 Chr. Andrew, 'Intelligence, International Relations and "Under-theorisation"', *Intelligence and National Security*, vol. 19, no. 2 (Summer 2004), pp. 170-184; idem, 'Intelligence in the Cold War: Lessons and Learning', H. Shukman (ed.), *Agents for Change. Intelligence Services in the 21st Century*, London 2000, pp. 1-2; L. Scott & P. Jackson, 'The Study of Intelligence in Theory and Practice', *Intelligence and National Security*, vol. 19, no. 2 (Summer 2004), pp. 139-169; Jackson, 'Intelligence and the State', p. 1061; P.H.J. Davies, 'Theory and

- intelligence reconsidered', Gill, Marrin and Phythian (eds.), *Theory*, p. 199.
- 76 Aldrich, "'Grow your own'", p. 138.
- 77 Vgl. B.F. Smith, 'An Idiosyncratic View of Where we Stand on the History of American Intelligence in the Early post-1945 Era', *Intelligence and National Security*, vol. 3, no. 4 (October 1988), pp. 113 en 122; P. Gill, 'Introduction', Farson et al. (eds.), *Handbook*, vol. 1, pp. 2-7.
- 78 J.L. Gaddis, 'Intelligence, Espionage, and Cold War Origins', *Diplomatic History*, vol. 13, no. 2 (Spring 1989), p. 193; idem, 'Impact', pp. 252, 257-263 en 266; V. Zubok, 'Soviet Intelligence and the Cold War: The "Small" Committee of Information, 1952-53', *Diplomatic History*, vol. 19, no. 3 (Summer 1995), p. 453; M. Herman, J.K. McDonald and V. Mastny, *Did Intelligence Matter in the Cold War?*, Oslo 2006; M. Herman, 'What Difference Did It Make?', *Intelligence and National Security*, vol. 26, no. 6 (December 2011), pp. 886-901; Keegan, *Intelligence*, p. 3; E.R. May and Ph.D. Zelikow, 'Introduction. Seven Tenets', idem (eds), *Dealing with Dictators. Dilemmas of U.S. Diplomacy and Intelligence Analysis, 1945-1990*, Cambridge, MA/London 2006, p. 4.
- 79 Keegan, *Intelligence*, p. 221.
- 80 B. de Graaff en C. Wiebes, *Gladio der vrije jongens. Een particuliere geheime dienst in Koude Oorlogstijd*, 's-Gravenhage 1992.
- 81 Zie bijv. S. Blancke, *Private Intelligence. Geheimdienstliche Aktivitäten nicht-staatlicher Akteure*, Berlin 2010; E. Javers, *Broker, Trader, Lawyer, Spy. The Secret World of Corporate Espionage*, New York 2010; J. Scahill, *Blackwater. The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*, London 2008; T. Shorrock, *Spies for Hire. The Secret World of Intelligence Outsourcing*, New York etc. 2008.
- 82 Zie bijv. K. Cragin & S.A. Daly, *The Dynamic Terrorist Threat. An Assessment of Group Motivations and Capabilities in a Changing World*, RAND-studie tbv US Air Force, Santa Monica, CA, 2004; A. Dolnick, *Understanding Terrorist Innovation. Technology, tactics and global trends*, London/New York 2007; J. Forest (ed.), *Teaching Terror. Strategic and Tactical Learning in the Terrorist World*, Lanham etc. 2006; D.K. Gupta, *Understanding Terrorism and Political Violence. The life cycle of birth, growth, transformation and demise*, London/New York 2008; B. Jackson, *Aptitude for Destruction. Vol. 1. Organizational Learning in Terrorist Groups and Its Implications for Combating Terrorism*, RAND-studie tbv National Institute of Justice, Santa Monica, CA, 2005; B. Jackson et al., *Aptitude for Destruction. Vol. 2. Case Studies of Organizational Learning in Five Terrorist Groups*, RAND-studie tbv National Institute of Justice, Santa Monica, CA, 2005; Ch. Lutes, *Al-Qaida in Action and Learning: A Systems Approach*, George Washington University 2001; M. Husken & H. Lensink, *Spion in de onderwereld. Opkomst en ondergang van geheim agent Paul H.*, Amsterdam 2011; B. de Graaff, 'Winnen de dark mobs het van hun bestrijders?', *bemm*, jg. 36 (2009), no. 2, pp. 132-139.
- 83 J. Davis, 'Analysis and Policy: The Kent—Kendall Debate of 1949', *Studies in Intelligence*, vol. 36 (1992), no. 5, pp. 92-103; Chr. Brady, 'Intelligence Failures: Plus Ça Change ...', *Intelligence and National Security*, vol. 8, no. 4 (October

- 1993), p. 91; A.S. Hulnick, 'The Intelligence Producer – Policy Consumer Linkage: A Theoretical Approach', *Intelligence and National Security*, vol. 1, no. 2 (May 1986), pp. 213–214.
- 84 Vgl. G.F. Treverton, *Intelligence for an Age of Terror*, New York 2009, pp. 16–21; Steiner, 'Challenging the Red Line'; J. Davis, 'A Policymaker's Perspective On Intelligence Analysis', *Studies in Intelligence*, Summer 1994, pp. 7–15.
- 85 Zie bijv. N. Watt, 'Barack Obama agrees to form joint national security body with UK', *The Guardian*, 23 mei 2011.
- 86 P. Hennessy, 'The secret service, open to question', *Independent*, 15 oktober 1996.
- 87 A. Cockburn and L. Cockburn, *Dangerous Liaison. The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship*, New York 1991; Y. Melman and D. Raviv, *Friends in Deed. Inside the U.S.-Israeli Alliance*, New York 1994.
- 88 Bijv. de affaire-Pollard met de VS, Tenet, *At the Center of the Storm*, pp. 53–96; B. Henderson, *Pollard. The Spy's Story*, New York 1988; W. Blitzer, *Territory of Lies*, New York 1989; E. Goldenberg and A.M. Dershowitz, *The Hunting Horse. The Truth Behind the Jonathan Pollard Spy Case*, New York 2000; S.M. Hersh, 'The Traitor. The Case against Jonathan Pollard', *The New Yorker*, 18 januari 1999, pp. 26–33; R.J. Olive, *Capturing Jonathan Pollard. How One of the Most Notorious Spies in American History Was Brought to Justice*, Annapolis, MD, 2006; J. Fitsanakis, 'Biden stopped Obama from granting clemency to Israel spy', IntelNews.org, 3 oktober 2011. Of de affaire-Smit met Nederland, De Graaff en Wiebes, *Villa*, pp. 343–354. Zie ook Y. Melman and D. Raviv, 'Spies Like Us. Spy vs. spy intrigue between the CIA and Israeli intelligence, centered around the U.S. Embassy in Tel Aviv', *Tablet Magazine*, 8 April 2010.
- 89 S. Lefebvre, 'The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 16, no. 4 (Winter 2003–2004), p. 527; J. Sims, 'Foreign Intelligence Liaison: Devils, Deals, and Details', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 19, no. 2 (Summer 2006), p. 195; A.D.M. Svendsen, 'The Globalization of Intelligence Since 9/11: The Optimization of Intelligence Liaison Arrangements', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 21 (2008), no. 4, pp. 661–678; Gill, 'Introduction', p. 14; Shpiro, 'Conclusions', pp. 653–654. Voor intelligence liaison ook op eerder momenten in de geschiedenis zie bijv. W. Agrell, 'Sweden and the dilemmas of neutral intelligence liaison', *Journal of Strategic Studies*, vol. 29, no. 4 (August 2006), pp. 633–651; M. Aid, 'In the right place at the right time: US signals intelligence relations with Scandinavia, 1945–1960', *ibidem*, pp. 575–605; M. Peterson, 'The Scandinavian Triangle: Danish-Norwegian-Swedish military intelligence cooperation and Swedish security policy during the first part of the Cold War', *ibidem*, pp. 607–632; H. Bradford Westerfield, 'America and the World of Intelligence Liaison', *Intelligence and National Security*, vol. 11, no. 3 (July 1996), pp. 523–560; B. de Graaff, 'Dutch-American Intelligence Relations', H.

- Krabbendam, C.A. van Minnen, G. Scott-Smith (eds.), *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009*, Amsterdam 2009, pp. 674-682; B. de Graaff & C. Wiebes, 'Intelligence and the Cold War behind the Dikes: The Relationship between American and Dutch Intelligence Communities, 1946-1994', Chr. Andrew/Rh. Jeffreys-Jones (eds.), *Eternal Vigilance? 50 years of the CIA, Special Issue van Intelligence and National Security*, vol. 12, no. 1 (January 1997), pp. 41-58; L.K. Johnson & A. Freyberg, 'Ambivalent Bedfellows: German-American Intelligence Relations, 1969-1991', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 10 (1997), no. 2, pp. 165-179.
- 90 B. Mendelsohn, 'The Question of International Cooperation in the War on Terrorism', Foreign Policy Research Institute e-notes, 18 juni 2010; D.S. Reveron, 'Old Allies, New Friends. Intelligence-Sharing in the War on Terror', *Orbis*, vol. 50, no. 3 (Summer 2006), pp. 453-468.
- 91 Zie bijv. A. Bendiek, *An den Grenzen des Rechtsstaates: EU-USA-Terrorismusbekämpfung*, Berlin 2011.
- 92 B. Fägersten, *Sharing Secrets. Explaining International Intelligence Cooperation*, Lund 2010; E.R. Hertzberger, *Counter-Terrorism Intelligence Cooperation in the European Union*, Turin 2007; B. Müller-Wille, *For our eyes only? Shaping an intelligence community within the EU*, Paris 2004; idem, 'The Effect of International Terrorism on EU Intelligence Co-operation', *Journal of Common Market Studies*, vol. 46 (2008) no. 1, pp. 49-73; J. van Buuren, *Secret Truth. The EU Joint Situation Centre*, Amsterdam 2009; B. Fägersten, 'Bureaucratic Resistance to International Intelligence Cooperation – The Case of Europol', *Intelligence and National Security*, vol. 25, no. 4 (August 2010), pp. 500-520; A. Rettman, 'EU intelligence bureau sent officers to Libya', euobserver.com, 12 April 2011; S. Duke, 'Intelligence, Security and Information Flows in CFSP', *Intelligence and National Security*, vol. 21 (2006) no. 4, pp. 604-630; G.M. Segell, 'Intelligence Agency Relations Between the European Union and the U.S.', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 17, no. 1 (Spring 2004), pp. 81-96.
- 93 Zie bijv. P. Di Paola, 'The Spies Who Came in from the Heat: The International Surveillance of the Anarchists in London', *European History Quarterly*, vol. 37 (2009), no. 2, pp. 189-215.
- 94 Zie bijv. F. Wakeman Jr., *Policing Shanghai 1927-1937*, Berkeley etc. 1995.
- 95 Vgl. B. Mendelsohn, *Combating Jihadism. American Hegemony and Interstate Cooperation in the War on Terrorism*, Chicago/London 2009, pp. 211-212.
- 96 Aldrich, 'Co-operation'; Fägersten, *Secrets*; idem, *Cooperation*; M. Norheim-Martinsen & J.A. Ravndal, 'Towards Intelligence-Driven Peace Operations? The Evolution of UN and EU Intelligence Structures', *International Peacekeeping*, vol. 18 no. 4 (August 2011), pp. 454-467; Lander, 'International Intelligence Cooperation'; J.I. Walsh, *The International Politics of Intelligence Sharing*, New York 2010; Johnson and Freyberg, 'Bedfellows', p. 168; Sims, 'Liaison', pp. 196-199. Een interessante bijdrage zou ook Mendelsohn, *Jihadism* kunnen leveren, al

- besteedt Mendelsohn zelf weinig aandacht aan de uitruil van intelligence.
- 97 Zie bijv. C.A. Bayly, *Empire and Information. Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870*, Cambridge etc. 2000; W. Beaver, *Under Every Leaf. The History of British Intelligence in the Formation of Empire*, London 2012; L. Comber, 'The Singapore Mutiny (1915) and the Genesis of Political Intelligence in Singapore', *Intelligence and National Security*, vol. 24 (2009) ,no. 4, pp. 529-541. J. Fisher, *Gentleman Spies. Intelligence Agents in the British Empire and Beyond*, Phoenix Mill 2002; A.W. McCoy, *Policing America's Empire. The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State*, Madison, WI, 2009; R.J. Poppowell, *Intelligence and Imperial Defence. British Intelligence and the Defence of the Indian Empire 1904-1924*, London/Portland, OR, 1995.
- 98 Zie bijv. Fägersten, *Secrets*, p. 17; Sims, 'Liaison', p. 196.
- 99 D. Carment and M. Rudner, *Peacekeeping Intelligence. New Players, Extended Boundaries*, Abigdon 2006; B. de Jong, W. Platje and R.D. Steele (eds.), *Peacekeeping Intelligence. Emerging Concepts for the Future*, Oakton, VA, 2003; Ph. Shetler-Jones, 'Intelligence in Integrated UN Peacekeeping Missions: The Joint Mission Analysis Centre', *International Peacekeeping*, vol. 15 (2008), no. 4, pp. 517-527; H. Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, vol. 26, no. 3 (Autum 1994), pp. 174-192; Nordheim-Martinsen & Ravndal, 'Peace Operations'.
- 100 L. Woocher, 'Conflict Assessment and Intelligence Analysis. Commonality, Convergence, and Complementarity', *United States Institute of Peace Special Report no. 275*, Washington D.C. 2011.
- 101 Vgl. B. de Graaff, 'From Security Threat to Protection of Vital Interests: Changing Perceptions in the Dutch Security Service, 1945-91', *Conflict Quarterly*, vol. 12, no. 2 (Spring 1992), pp. 9-35; idem, 'Van Abraham Kuyper tot Mohammed B. De overheid en ruim een eeuw gevoelens van onveiligheid in Nederland', M. de Keizer en S.C. Roels (eds.), *Staat van veiligheid. De Nederlandse samenleving sinds 1900*, Zutphen 2007, pp. 50-75; Th.G. Hart, 'The Cognitive Dynamics of Swedish Security Elites: Beliefs about Swedish National Security and How They Change', *Cooperation and Conflict*, vol. 11 (1976), no. 2, pp. 201-219; A. Rathmell, 'Towards Postmodern Intelligence', *Intelligence and National Security*, vol. 17 (2002), no. 3, pp. 87-104.
- 102 Bijv. E.J. Kirchner & J. Sperling (eds.), *National Security Cultures. Patterns of Global Governance*, London/New York 2010; D. Porch, 'French Intelligence Culture: A Historical and Political Perspective', *Intelligence and National Security*, vol. 10, no. 3 (July 1995), pp. 486-511; H. Eshed, 'The Man and His Time', Der Derian (ed.), *Intelligence*, pp. 7-10; J. Ranelagh, 'Through the Looking Glass: A Comparison of United States and United Kingdom Intelligence Cultures', Peake and Halpern (eds.), *Name*, pp. 411-443; W. Rees and R.J. Aldrich, 'Contending cultures of counterterrorism: transtalantic divergence or convergence?' , *International Affairs*, vol. 81 (2005), no. 5, pp. 905-923; R.G. Swenson and S.C. Lemozy (eds.), *Democratization of Intelligence. Melding*

- Strategic Intelligence and National Discourse*, Washington D.C. 2009; M.A. Turner, 'A Distinctive U.S. Intelligence Identity', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol. 17, no. 1 (Spring 2004), pp. 42-61; J.J. Wirtz, 'The American approach to intelligence studies', Johnson (ed.), *Handbook*, pp. 28-38.
- 103 Vgl. M.A. Alexseev, *Without Warning. Threat Assessment, Intelligence, and Global Struggle*, New York 1997; A. Bozeman, 'Political Intelligence in Non-Western Societies: Suggestions for Comparative Research', R. Godson (ed.), *Comparing Foreign Intelligence. The U.S., the USSR, the U.K. & the Third World*, Washington etc. 1988; Ph.H.J. Davies, 'Intelligence culture and intelligence failure in Britain and the United States', *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 17 no. 3 (October 2004), pp. 495-520; M.R.D. Foot, 'A Comparison of SOE and OSS', K.G. Robertson (ed.), *British and American Approaches to Intelligence*, Basingstoke/London 1987, pp. 153-165; K.G. Robertson, 'The Politics of Secret Intelligence – British and American Attitudes', *ibidem*, pp. 244-272; P. Gill, "'Knowing the self, knowing the other". The comparative analysis of security intelligence', Johnson (ed.), *Handbook*, pp. 82-90; idem, 'Introduction', pp. 15-16; G.P. Hastedt, 'Towards the Comparative Study of Intelligence', *Conflict Quarterly*, vol. 11, no. 3 (Summer 1991), pp. 55-72; B. Heuser, 'Covert action within British and American concepts of containment, 1948-1951', Aldrich (ed.), *Intelligence*, pp. 64-83; W. Murray and A.R. Millett (eds.), *Calculations. Net Assessment and the Coming of World War II*, New York/Toronto 1992; K.M. O'Connell, 'Thinking About Intelligence Comparatively', *Brown Journal of World Affairs*, vol. 11 no. 1 (Summer/Fall 2004), pp. 189-199.
- 104 Vgl. M.G. Marshall, 'Teaching Intelligence Research', *Defense Intelligence Journal*, vol. 14, no. 2 (2005), p. 5; M. Halgesen, 'Teaching Life Lessons from an Intelligence Career: The Case Study Method', paper presented at the annual meeting of the ISA, Bridging Multiple Divides, San Francisco, 26 March 2008; R.W. Winks (ed.), *The Historian as Detective. Essays on Evidence*, New York 1968; F.J. Smist Jr., 'Teaching Intelligence at a Jesuit University', Joint Military Intelligence Corps, *Craft*, p. 133; H.W. Prunckun, 'The Intelligence Analyst as Social Scientist: A Comparison of Research Methods', *Police Studies*, vol. 19, no. 3 (1996), pp. 67-80.
- 105 Vgl. Rudner, 'Intelligence studies', 119; Scott and Jackson, 'Study'.
- 106 Zie bijv. Andrew, 'Intelligence', p. 39.

Curriculum Vitae van Bobbiaan Gerrit Jan de Graaff

Ik ben geboren op 31 maart 1955 te Haarlem. Na de lagere school in Heemskerk en Santpoort-Noord bezocht ik het Gymnasium Paulinum (later Ichthus Scholengemeenschap geheten) te Driehuis, waar ik in 1973 het diploma gymnasium-bèta behaalde. Vervolgens verbleef ik een jaar als uitwisselingsstudent in de Verenigde Staten en behaalde ik het diploma van de Central Valley High School in Veradale, Washington. Van 1974 tot 1979 studeerde ik geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, met als specialisatie: contemporaine geschiedenis.

Daarna doceerde ik gedurende een jaar bij de vakgroep contemporaine geschiedenis van mijn alma mater. Van 1980 tot 1987 was ik verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van Industriële Samenlevingen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Sinds het voorjaar van 1987 was ik (voor 0,8 van de werktijd) werkzaam bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, waar ik was belast met de uitgave van documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland in de jaren 1930 en de leiding had van het project Centrale Inlichtingendienst, 1919-1940. Vanaf 1995 tot 1998 was ik tevens coördinator van de sectie negentiende en twintigste eeuw van het instituut. Tussen 1987 en 1999 verzorgde ik (voor 0,2 van de werktijd) geschiedenis van Japan en van de internationale betrekkingen in Pacific Azië bij de studierichting Japankunde in de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit. Van 1999 tot 2002 was ik gedetacheerd bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie ten behoeve van het onderzoek naar de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van de enclave Srebrenica.

In 2000 trad ik in dienst van de Universiteit Utrecht als universitair hoofddocent bij de afdeling Geschiedenis van Internationale Betrekkingen, waar ik van 2005 tot 2010 bovendien de Socrates-leerstoel voor politieke en culturele reconstructie bekleedde (0,2 van de werktijd). Van 2007 tot en met 2009 was ik tevens hoogleraar terrorisme en contraterrorisme van Universiteit Leiden bij de Campus Den Haag en directeur van het door mij opgerichte Centrum voor Terrorismen en Contraterrorisme (CTC).

In september 2010 werd ik (voor 0,4 van de werktijd) benoemd als hoogleraar inlichtingen en veiligheid bij de Nederlandse Defensieacademie (NLDA) te Breda. In maart 2011 werd ik (voor 0,6 van de werktijd) hoogleraar Intelligence and Security Studies aan de Universiteit Utrecht.

Ik ben gepromoveerd in 1977 aan de Universiteit Leiden bij de professoren Cees Fasseur en Cor Lammers op het proefschrift *'Kalm temidden van woedende golven.' Het ministerie van Koloniën en zijn taakomgeving, 1912-1940*. Mijn overige publicaties bestaan uit diverse boeken en artikelen op de terreinen van de Tweede Wereldoorlog, koloniale geschiedenis, geschiedenis van Japan, Joegoslavië, Amerikaanse geschiedenis, buitenlands politieke geschiedenis, mensenrechten, spionagegeschiedenis, terrorismebestrijding, bronontsluiting en archiefselectie.

Van 1991 tot 1997 was ik voorzitter en nog steeds ben ik bestuurslid van de Netherlands Intelligence Studies Association (NISA).

Ik ben getrouwd en heb zes kinderen. Thans woon ik met mijn vrouw en schoonmoeder in Oostham, België.

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

- Joost Vijsselaar, *Psyche en elektriciteit* (2007)
- H.F. Cohen, *Krasse taal in Utrechts aula: Christendom en Islambeschaving in hun verhouding tot het ontstaan van de moderne natuurwetenschap* (2007)
- Marlene van Niekerk, *The Fellow Traveller (A True Story)* (2008)
- Bas van Bavel, *Markt, mensen, groei en duurzaam welzijn? Economie en samenleving van de Middeleeuwen als laboratorium* (2008)
- Ed Jonker, *Ordentelijke geschiedenis. Herinnering, ethiek en geschiedwetenschap.*(2008)
- Wolfgang Herrlitz, *(Hoog-) Leraar Frantzen. Een stukje historie van het 'hoog'en 'laag'in de lerarenopleiding Duits te Utrecht* (2008)
- Wijnand W. Mijnhardt, *Religie, tolerantie en wetenschap in de vroegmoderne tijd* (2008)
- Michal Kobialka, *Representational Practices in Eighteenth-Century London: A Prolegomenon to Historiography of the Enlightenment* (2009)
- Árpád P. Orbán, *Kan een christen twee heren dienen? De omgang met Ovidius in de Latijnse Middeleeuwen* (2009)
- Geert Buelens, *In de wereld* (2009)
- Paul Ziche, *Door een rode bril. Idealisme voor Cartesianen* (2009)
- Deryck Beyleveld, *Morality and the God of Reason* (2009)
- Eric Reuland, *Taal en regels. Door eenvoud naar inzicht* (2009)
- Sander van Maas, *Wat is een luisteraar? Reflectie, interpellatie en dorsaliteit in hedendaagse muziek* (2009)
- Paul Gilroy, *Race and the Right to be Human* (2009)
- Marco Mostert, *Maken, bewaren en gebruiken. Over de rol van geschreven teksten in de Middeleeuwen* (2010)
- David Pascoe, *Author and Autopilot: The Narratives of Servomechanics* (2010)
- Bert van den Brink, *Beeld van politiek* (2010)
- Peter Galison, *The Objective Image* (2010)
- Frans Timmermans, *Het Europees Project in een mondiaal perspectief – ‘chez nous – de nous – et avec nous!’* (2010)
- Frans W.A. Brom, *Thuis in de technologie* (2011)
- Joris van Eijnatten, *Beschaving na de cultural turn. Over cultuur, communicatie en nuttige geschiedschrijving* (2011)
- Joanna Bourke, *Pain and the Politics of Sympathy, Historical Reflections, 1760s to 1960s* (2011)
- Leo Lentz, *Let op: Begrip verplicht! Begrijpelijkheid als norm in de wet* (2011)
- Jos J.A. van Berkum, *Zonder gevoel geen taal* (2011)
- Martti Koskenniemi, *Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism* (2011)
- Michael W. Kwakkelstein, *Het wezen van de schilderkunst volgens Leonardo da Vinci. Over de verhouding tussen kunsttheorie en de praktijk van de schilder in de Renaissance* (2011)
- Peter-Ben Smit, *De canon: een oude katholieke kerkstructuur?* (2011)
- Els Stronks, *Loden letters, digitale dartels* (2012)

Colofon

Copyright: Bob de Graaff

Vormgeving en druk: Labor Grafimedia BV, Utrecht

Deze uitgave is gedrukt in een oplage van 300

Gezet in de PBembo en gedrukt op 120 grams papier Biotop.

ISBN 978-94-6103-021-4

Uitgave: Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht, 2012.

Het ontwerp van de reeks waarin deze uitgave verschijnt is beschermd.